

УДК 372.873

О. І. ВОВК (канд. пед. наук, доц.)Навчально-науковий інститут іноземних мов,
Національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗНАННЕВОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТІВ
У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ**

У статті йдеться про особливості розвитку й розширення знаннєвого простору студентів під час оволодіння іноземною мовою. Знаннєвий простір, який складається з концептів, представлених різними когнітивними структурами, є результатом пізнавальної діяльності людини.

Ключові слова: знаннєвий простір, концепт, концептуалізація, категоризація, пізнання, передзнання, когнітивна база, індивідуальний когнітивний простір, розумові конструкти.

Статтю присвячено розгляду актуальної проблеми формування системи знань у студентів-філологів у процесі оволодіння іноземною мовою. Завданням цієї статті є розкрити поняття «знаннєвий простір», його сутність, структуру, умови та шляхи формування.

Питання оволодіння знаннями в сучасній науці не нове. Воно є об'єктом дослідження філософії, зокрема епістемології, когнітивної лінгвістики і психології, методики викладання іноземних мов, педагогіки тощо. Науковці В.П. Белянін, М.М. Болдирєв, В.З. Дем'янков, Д.Б. Гудков, О.С. Кубрякова, Н.К. Рябцева, Р.Л. Солсо, Н. Хомський, В.Я. Шабес та ін. розглядають різні аспекти цього питання, але, на нашу думку, свого остаточного розв'язання воно ще не знайшло.

Із моменту народження людина пізнає навколишній світ, вчиться його категоризувати, обробляти й запам'ятовувати значну кількість інформації, а також виражати результати своєї пізнавальної/когнітивної діяльності засобами мови. У процесі такої діяльності у свідомості людини формуються загальні поняття, котрі згодом об'єднуються у **знаннєвий простір**, який є сукупністю структур представлення знань – схем, фреймів, скриптів тощо, пов'язаних між собою та орієнтованих на підтримку функціонування когнітивної системи людини [1, 203]. Деякі науковці вважають, що функціонування когнітивної системи знаходить своє вираження у когнітивних здатностях особистості, до яких відносять мовну здатність, зорову, моторну тощо. Слідуючи цій логіці, можна припустити, що існує ще й когнітивна здатність до структурування інформації. А структурами, відповідно, є схеми, фрейми, скрипти тощо. Тому знаннєвий простір певною мірою є залежним від когнітивних здатностей людини [4, 25].

Когнітивна система є: 1) системою, яка здатна пізнавати своє оточення й адаптуватися до нього або змінювати його за рахунок накопичених знань і набутих навичок; 2) компонентом свідомості людини та її загальної людської когніції, що має власні механізми і сфери дії та є результатом взаємодії певного набору модулів. Модулі – це найпростіші підсистеми/компоненти мислення людини. Вони забезпечують роботу її когнітивних здатностей: мовної, зорової, моторної тощо. Поведінка людини – це результат взаємодії декількох модулів [10, 102-103].

Визначальними ознаками когнітивної системи є [19, 25]: а) виразність (здатність вербалізуватися засобами мови); б) ефективність (спрямованість на швидке й ефективне розв'язання практичних завдань); в) алгоритмічність (заснованість на алгоритмах); г) засвоюваність (здатність людини до засвоєння алгоритмів у процесі навчання).

Н. Хомський принципово розмежує **дві основні когнітивні системи**, пов'язані зі зберіганням інформації (*competence*) і з її реалізацією (*performance*). Ці системи забезпечують доступ до інформації при артикуляції, сприйнятті й обміні відомостями про зовнішній світ. Когнітивні системи розвиваються в онтогенезі, що означає існування періодів зачаткового стану когнітивної системи та її дозрівання в результаті дорослішання людини. У концепції Н. Хомського мовна здатність людини також вважається окремою когнітивною системою [20, 1]. В.З. Дем'янков припускає, що мовна здатність відрізняється від інших когнітивних систем.

Можливо, деякі когнітивні системи (наприклад, математичне мислення, музичні здібності тощо) розвиваються на основі мовної когнітивної системи [7, 74-76]. Існує також думка, що граматики утворює окрему когнітивну систему, проте, категорії та принципи, які відповідають за мову, конструюються на основі загальніших, немовних понять [21, 429]. Когнітивні системи об'єднуються в єдину інфраструктуру, яка має назву архітектури когніції. Головну роль у формуванні когнітивної системи відіграє поступове й поетапне конструювання, а не довільне визрівання когніції [18, ix].

Когнітивна система сама визначає царину взаємодій, де вона може діяти значуще для підтримки самої себе, а процес пізнання в цьому контексті є актуальним (індуктивним) діянням у цій царині. Фактично, когнітивна царина є всією цариною взаємодій організму людини. Розширити когнітивну царину можливо, якщо породжуються нові способи взаємодій. Можливості розширення когнітивної царини необмежені, оскільки «життя як процес є процесом пізнання» [16, 127]. На думку Ж. Піаже [див. 3, 173]: а) знання постійно розвивається, стаючи все більше організованим і адаптованим до оточення; б) цей процес базується на активному конструюванні з боку індивіда; в) конструювання знань відбувається завдяки потребі індивіда подолати суперечності, викликані функціонуванням у складному середовищі, яке постійно змінюється.

Отже, когнітивна діяльність людини спрямована на постійне отримання, поповнення й оновлення знань. Протиставлення пізнання і знання полягає в різниці процесу та результату. Пізнання – це динамічна характеристика засвоєння людиною умов її буття, а знання – це характеристика, яка фіксує результати цього засвоєння. Знання розкриваються та реалізуються в контексті пізнання [9, 75–76].

Одиниці знання є концептами різного рівня складності й абстракції. **Концепт** – це оперативна змістова одиниця мислення, квант структурованого знання [10, 90]. У концептах концентрується і кристалізується мовний та когнітивний досвід індивіда. У процесі розумової діяльності людина мислить і оперує концептами. Вони відбивають зміст отриманих знань, досвіду та результатів усієї діяльності людини, а також результати пізнання навколишнього світу [2, 24]. Як одиниці пізнання концепти можуть мати різний ступінь інформаційної насиченості, залишаючись при цьому цілісними утвореннями, здатними поповнюватися, змінюватися та відбивати людський досвід [13, 77]. Аналізуючи, порівнюючи й об'єднуючи різні концепти у процесі пізнання, людина формує нові концепти як результати мислення. Передавання будь-якої інформації та процес спілкування в цілому також є передаванням чи обміном концептами у вербальній або невербальній формі [2, 24].

Таким чином, концепти є «будівними елементами» концептуальної системи людини, а отже й її знаннєвого простору. Вони сприяють обробці досвіду шляхом підведення інформації під категорії і класи за допомогою процесів концептуалізації та категоризації. Ці процеси є різними за своєю орієнтацією, що, власне, витікає з їхніх різних найменувань. Створенням концепту закріплюється виокремлення оперативної одиниці нашої свідомості; створенням категорії – можливість групувати однорідні в певному відношенні концепти [10, 90-91; 11, 305-320].

Концептуалізація відбувається під час членування потоку інформації на такі її одиниці, які сприймаються як одне й те саме [11, 341-342], тобто на концепти та відношення, які їх пов'язують [2, 73]. Концептуалізація є одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні вхідної інформації та приводить до створення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи у свідомості людини. Нерідко концептуалізацію розглядають як «прохідний» для різних форм пізнання процес структурування знань із певних мінімальних концептуальних одиниць. Кожний окремий акт концептуалізації є прикладом вирішення проблеми; у ньому задіяні механізми умовиводів, отримання вивідних даних (інференцій) та інших операцій логіки [10, 93].

Категоризація є головним способом надання сприйнятому світу впорядкованого характеру, систематизації спостережень і бачення в них схожості одних явищ у порівнянні з відмінностями інших. Це процес формування та виокремлення самих категорій за подібними їм аналогічними сутностями ознак чи властивостей; когнітивне розчленування реальності, яке полягає в розподілі всього онтологічного простору на різноманітні категоріальні царини. У

цьому просторі відбувається **онтологізація знань** – комплекс когнітивних процедур, які приводять до виведення знань у модель світу [11, 307].

Категоризація – це структурування світу, акт віднесення слова/об'єкта до тієї чи іншої групи, спосіб встановлення ієрархічних відношень типу «клас – елемент класу»; результат когнітивної діяльності людини, підсумок класифікації навколишнього світу та вичленення окремих одиниць (таксонів) у виробленій класифікації, коли кінцевим підсумком зазначеної діяльності є формування особливої категорії, яка дозволяє побачити світ у головних атрибутах його буття й функціонування [11, 307].

У процесі навчання іноземної мови знання студентів реалізуються, переважно, у мовленнєвій діяльності, що передбачає володіння певною **базою знань** – стаціонарного утворення, з якого в разі потреби, як зі сховища, можуть бути «витягнені» потрібні дані [11, 362]. Загальні знання комунікантів, насамперед, включають **знання коду** – мови як набору різнорівневих одиниць і правил оперування ними, й **позакодові знання**, які виходять за межі мови, детерміновані певною культурою та впливають на комунікацію. Знання коду й позакодові знання складають **когнітивну базу** комунікації, тобто певним чином структурованої сукупності знань та уявлень, якими володіють усі представники тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [5, 84-92]. До її складу входять когнітивні структури знань. Вони можуть трактуватися по-різному, але їх об'єднує те, що вони є «пакетами інформації», котрі забезпечують адекватне когнітивне опрацювання стандартних ситуацій [17, 112].

Із погляду сучасних підходів, загальна база даних є не статичним «сховищем інформації», а рухливою системою, яка само організується, саморегулюється та змінюється на основі нових даних. До складу **загальної бази знань** комунікантів входять, щонайменше, такі компоненти [15, 145]: 1) мовні знання (знання лексики, граматики, фонетики мови, яка вивчається); 2) позамовні знання (про контекст і ситуацію, а також про адресата); 3) фонові знання (про події, стани, дії, тощо, тобто знання про світ).

Фонові знання розглядають як інформаційний фонд, спільний для того, хто говорить і того, хто слухає, тобто загальний фонд їхніх знань про світ. Саме він слугує однією з істотних умов успішності здійснення мовленнєвого акту, базою кооперації. У межах когнітивної парадигми під фоновими знаннями розуміють невербалізований фрагмент когнітивної системи, що взаємодіє у мовленнєвій діяльності з певним класом комунікативних одиниць, або текстів. Відмінною ознакою фонових знань від знань взагалі є їхня подібність чи тотожність у свідомості як продуцента, так і реципієнта [15, 114].

Розрізняють такі **типи фонових знань** [15, 114]: а) соціальні – те, що відомо про тему висловлювання всім учасникам мовленнєвого акту; б) індивідуальні – те, що відомо про тему висловлювання лише двом учасникам індивідуального діалогу до початку їхнього спілкування; в) колективні – те, що відомо про тему висловлювання всім членам певної соціальної, професійної та іншої сукупності людей до отримання цього повідомлення.

Отже, фонові знання можна розглядати як **передзнання** – «вихідне», «первинне» знання, на основі якого і здійснюється процес комунікації й отримання нового знання. Передзнання є основною умовою будь-яких знань, уявлень про загально-фонові знання, які мають соціально-культурний та історичний характер і забезпечують саму можливість комунікації, та про спільні знання, які відображають загальну царину інтересів комунікантів, а також можуть народжуватися вже безпосередньо в комунікативному процесі й визначати його подальший перебіг [8, 60-64]. Наприклад, вихідний контекст мовленнєвої ситуації, відповідно до якого буде інтерпретуватися мовленнєвий акт, має вмещувати три види інформації, що входять до складу передзнання, а саме [6, 14-15]: 1) інформацію загального характеру; 2) інформацію, яка фіксує попередні події та мовленнєві акти; 3) глобальну інформацію про всі попередні взаємодії, про їхні структури і процеси.

Викладене вище створює підґрунтя для виокремлення **індивідуального когнітивного простору** – структурованої сукупності знань, яку має кожен мовець [5, 91-110]. Цей простір включає [10, 71]: структури представлення різних типів знань і способи організації знань у процесах розуміння й побудови мовленнєвих повідомлень. Йдеться про особливості використання когнітивних структур у процесі комунікації. Оскільки ці структури є репрезентаціями знань у згорненому вигляді, при породженні та сприйнятті мовленнєвого

повідомлення вони активізуються мовцями, а отже й розгортаються. Причому, як при породженні мовлення, так і при його розумінні використовуються й активізуються всі знання, які зберігаються в когнітивній системі людини. Таким чином, у процесі комунікації слід зважати на взаємодію всіх типів знань, які складають загальну базу знань мовців, а отже слід утворювати такі навчальні умови (ситуації), котрі б сприяли активізації цих знань [4, 27].

Мова є одним зі способів набуття знань, засобом накопичення і зберігання соціального досвіду та знань (акумулятивна функція мови). Саме через мову студенти беруть активну участь у конструюванні своїх знань, здобувають їх, оскільки останні – це не просто набір фактів, понять чи концептів, які існують незалежно від того, хто пізнає. У найширшому розумінні **знання** є впорядкованим накопиченням інформації [14, 335]. Індивід конструє знання, коли намагається внести порядок і розуміння у свій досвід. У процесі навчання у свідомості студентів постійно утворюються певні **розумові конструкти** – концептуальні утворення, понятійні системи, або моделі, які складаються з символів, концептів, генералізацій тощо. За допомогою розумових конструктів, котрі за своєю структурою є когнітивно складними, відбувається інтерпретація та розуміння об'єктів дійсності в їхній подібності чи відмінності [22, 31]. Навчання є безупинним процесом створення студентами нових розумових конструктів, об'єднаних ідеями та поняттями, спрямованими на пізнання дійсності. У зв'язку з цим у навчальному процесі слід виокремити три взаємозалежних **етапи**: 1) отримання та розуміння знання (наприклад, ознайомлення з новими явищами); 2) розширення меж отриманого знання (така організація діяльності студентів, що дозволяє застосувати знання в нових умовах); 3) відкриття нового знання (самостійний пошук студентів) [4, 27].

Для оволодіння мовними знаннями релевантними є всі три етапи, але найважливішим – саме третій, оскільки у процесі навчання іноземної мови у студентів стимулюється та розвивається дослідний пошук (наприклад, при ознайомленні з новими явищами та їх осмисленні) й пізнавальна самостійність – така якість особистості, що поєднує в собі вміння набувати нові знання і творчо використовувати їх у різноманітних ситуаціях [12, 77].

Таким чином, знанневий простір є результатом когнітивної діяльності людини. Необхідною умовою отримання будь-яких знань є певна когнітивна база та передзнання, які забезпечують можливість збагачення знаннями.

Перспективи подальшого розвитку досліджуваної проблеми ми вбачаємо у дослідженні зв'язку знанневого простору з когнітивною компетенцією, що формується у свідомості людини у процесі пізнання.

Список використаної літератури

1. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике / под. ред. А.Н. Баранова и Д.О. Добровольского. – М.: Азбуковник, 2001.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во Тамбов. ун-та, 2001.
3. Ребер А. Большой толковый психологический словарь: в 2 т. / А. Ребер. – М.: АСТ, 2000. – Т. 1. – 2000.
4. Вовк О.І. Когнітивні аспекти методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах: навчально-методичний посібник / О.І. Вовк. – Черкаси: Видавництво «САН», 2010.
5. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д.Б. Гудков. – М.: ИТДГК Гнозис, 2003.
6. Дейк, ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. Дейк ван; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989.
7. Демьянков В.З. Когнитивная система: краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков и др.; под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М., 1996. – С. 74-76.
8. Дроздова Т.В. Предпонимание в процессе понимания научного текста / Т.В. Дроздова // Вестник МГЛУ. – 2003. – Вып. 478. – С. 60 – 68.
9. Василенко Л.И. Краткий религиозно-философский словарь / Л.И. Василенко. – М.: Истина и жизнь, 1996.

10. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков и др.]; под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Наука, 1996.
11. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
12. Рогова Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Е. Сахарова. – М.: Просвещение, 1991.
13. Рябцева Н.К. Мысль как действие, или риторика рассуждения / Н.К. Рябцева // Логический анализ языка. Модели действия. – М., 1992. – С. 60 – 69.
14. Солсо Р.Л. Когнитивная психология / Р.Л. Солсо. – М.: Тривола, 1996.
15. Шабес В.Я. Соотношение когнитивного и коммуникативного в речемыслительной деятельности (событие и текст): Дис. д-ра филол. наук. – Л., 1990.
16. Язык и интеллект / сост. и вступ. ст. В.В. Петрова. – М., 1996.
17. Bartlett, F.C. Thinking / F.C. Bartlett. – N.Y., 1989.
18. Bates E. 1988 – From first words to grammar: Individual differences and dissociable mechanisms / E. Bates, I. Bretherton, L.S. Snyder. – Cambridge, 1988.
19. Benthem, van J. 1991 – Linguistic universals in logical semantics / Benthem, van J. // Semantic Universals and Universal Semantics. – B.; N.Y., 1991. – P. 17-36.
20. Chomsky, N. Bare Phrase Structure / Chomsky, N. – Cambr. (Mass.), 1994.
21. Chomsky N. 1977. – Filters and Control / N. Chomsky, H. Lasnik. – LI, 1977, V. 8. – P. 425- 504.
22. Kelly, G.A. A Theory of Personality. The Psychology of Personal Contrasts / G.A. Kelly. – N.Y.: Norton, 1963.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2012.

Е. И. Вовк. Особенности формирования знаниевого пространства студентов в процессе овладения иностранным языком.

В статье речь идёт о формировании знаниевого пространства студентов в процессе овладения иностранным языком. Знаниевое пространство, состоящее из концептов, представленных разными когнитивными структурами, является результатом познавательной деятельности человека.

Ключевые слова: *знаниевое пространство, концепт, концептуализация, категоризация, познание, предзнание, когнитивная база, индивидуальное когнитивное пространство, ментальные конструи.*

O. Vovk. Specific Features of Students' Knowledge Space Development in the Process of Foreign Language Acquisition.

The article deals with the problem of students' knowledge space development in the process of foreign language acquisition. Knowledge space, represented by concepts, is the result of cognitive activity of a personality.

Keywords: *knowledge space, concept, conceptualization, categorization, cognition, basic knowledge, cognitive base, individual cognitive space, mental constructs.*